

MIKLOŠ HORNJIK

16-75278855

za antigenu protiv ismene

improvizovana pitanja đerđu lukaču

— Savremenu književnost, ovu donekle avangardnu književnost, profesor ne ceni mnogo...

— Stvarno je ne ceni mnogo.

— U vašoj ESTETICI mogu se, između ostalog, pročitati i sledeći reči: „...ne možemo dovoljno puta ponoviti da je naše doba ipak bilo doba Tomasa Mana i Bartoka, Šolohova i Makarenka, Rože Marten di Gara i Arnolda Cvajga itd., a da je i današnje njihovo, da je njihov trenutni poraz od strane amorfnog avangardizma, koji ruši sve umetničke objektivnosti, samo jedna epizoda u razvoju umetnosti, posmatrana u ogledalu svetske istorije“. Pitanje je, međutim, da li je moguće uslanoviti raspadanje moderne epike koja u našem veku — nasuprot proze Tomasa Mana — već preovladava?

— To je sasvim drugo pitanje. Ja u životu, uzimajući u obzir i period kada sam za vreme diktature bio narodni komesar, nikada nisam želeo da zabranim ni jednu književnost. Književnost ima svoj spontani razvoj koji potiče od toga na koji način ljudi reaguju na stvarnost. Ja mogu da navedem i razloge zbog čega danas ljudi na takav način reaguju na stvarnost kako se to očituje u avangardizmu. Dozvolite mi da se grubo izrazim: počev od ekspanzionizma i futurizma celokupni razvoj avangardizma ima naturalistički karakter, između naturalizma i realizma činim veliku razliku — a velika većina savremenih pisaca su naturalisti... U naturalizmu za vreme moje mladosti pisci su nastojali da tačno naslikaju nijanse berlinskog dijalekta, pre dvadeset godina cilj je bio da se na što adekvatniji način fotografiše svaka nijansa toka misli, iako junak romana na primer načini tri logična premeta preko glave, sva tri obavezno moraju da nadu svoje mesto u romanu. Danas pisici fotografišu neku drugu stvar, ali uvek samo fotografišu, i nikada ne slikaju. Ja sam pobornik slikarstva, a protivnik fotografisanja.

Zbog toga sam skeptičan u vezi sa ovim razvojem. Književnost, partijnost književnosti i umetnosti nisam smatrao nečim što su proklamovali komunisti, već elementarnim svojstvima književnosti i umetnosti. Ova moja definicija veoma loše je primljena i okvalifikovana je kao seklaška. Imao sam običaj da kažem: ako je jedan čovek ravnodušan prema nekoj ženi, neće joj posvećivati svoje pesme. Stihove će pisati zbog jedne žene ili protiv nje, zbog ljubavi prema jednoj ženi ili iz mržnje prema jednoj ženi (umeslo žene možemo reći kuća, čovečanstvo, itd.). Književnost se rodila iz ljubavi i iz mržnje. Za naturalizam je veoma nepovoljno što je ljubav pretvorio u prolazan seks, mržnju i sitne svađe, i što pored grandioznih ljudskih stvari koje i danas postoje u stvarnosti, koje jedan umetnik i danas može da otkrije, pisici prolaze potpuno bez razumevanja. Tako da meni iz današnjeg vremena nedostaje ono što ga, kao i svako drugo vreme, čini velikim i vrednim.

Uporedite Raskoljnikova Dostojevskog sa onim malim štreberima koji se okliznu na svakoj glupoj kori pomerandže i padaju na nos, uporedite Anu Karenjinu sa onim kurvama koje danas figuriraju u savremenim romanima... Mislite da u Tolstojevo vreme nisu postojale takve kurve? Postojale su kao što i danas postoje; svakako bih doveo u sumnju ako bi neko rekao da se danas ne događaju stvari slične Ani Karenjinu. U našem dobu živila je na primer jedna sasvim tako izuzetna, originalna, divna žena kao Marija Kiri. Gde se o svemu tome govorи u ovoj književnosti, gde se samo izdaleka dodiruju ovi problemi?! Nasuprotnome govorи se o takvим trenutnim uzbuđenjima i klonulostima koja, uzgred budi rečeno, srećemo u životu svakog čoveka, samo što recimo jedan Tolstoj nije smatrao vrednim da se o tome piše.

— Rezime svega do sada rečeno bio bi, dakle, da je moderna književnost, pored sve svoje prividne modernosti, dospela samo do kruga tema šansona...

— Nemam ništa protiv ako se zbog zabavljanja čitalaca rodi jedna takva književnost; ali ne mešajmo je sa jednim Tolstojem ili Dostojevskim, a ne brkajmo je ni sa tim što se u vremenu na vreme javlja i kod naših savremenika. Tu je na primer **Laž i čarolija** Elze Morante u kojem su veliki problemi savremenog života prikazani sa izuzetno velikim stilom. Ili uzmite jednu tako veliku stvar kao što je **Veliko putovanje od Sempruna...** Danas u hiljadu i hiljade romana deklamuju o otuđenju, kod Beketa ljudi do vrata i još dublje tonu u zemlju, i tako dalje — kao da je otuđenje zemljotres, protiv koga nema odbrane. Kada onu poznatu ličnost u Semprunovom romanu transportuju željeznicom, ona noću kroz jednu pukotinu posmatra predeo i na taj način se još energičnije brani od otuđenja na koje su je prisili fašisti, to je snažnije od heroja pedesetak drugih romana.

Mene interesuje suština otuđenja. Mi nismo stado koje vode na klanicu — ni ideološki —, i baš zbog toga me zanima ko se kako brani od otuđenja. Semprun to prikazuje. U romanu američkog pisca Viljema Stajrona **Set This House on Fire** jako lepo je opisano kako se otuđenje odnosi na bogataše zbog toga što su bogati, na siromašne jer su siromašni, postoji, dakle, ono nužno uopštavanje, i na kraju romana jedan takav otuđeni čovek prevljuje put iz siromaštva sve do ubistva i na taj način se buni protiv otuđenja. Ili uzmite knjigu Solženicina. U stotine i stotine romana i memoara opisano je kako koncentracioni logori otuđuju čoveka itd., ali Solženicin je među piscima jedini koji to ne shvata kao krutu činjenicu, već opisuje na koji način i s kakvim rezultatom se različiti ljudi bore protiv tog otuđenja njihove ljudske ličnosti, koju izaziva boravak u logoru. Postoji, dakle, jedna borba protiv loših tendencija današnjeg vremena — bilo protiv staljinizma, bilo protiv monopolskog kapitalizma. Ulogu književnosti

vidim u tome da se bori za stvar čoveka i čovečanstva, u određenim slučajevima zajedno sa epohom kao što je to recimo činio Petefi 1848. godine, a ako je potrebno i protiv epohe, kao što je to činio Endre Adi u doba Franje Josifa. U tome, a ne u sićnicama, krije se ona suprotnost koja me razdvaja od avangardizma.

— Vi ste u studiji o Solženicinu istog prikazali kao daljeg nosioca socijalističkog realizma. Solženicin je besumnje značajan pisac, ali su socijalistički realizam već mnogi kompromitovali...

— Ja ni u kom slučaju ne dovodim u sumnju činjenicu da postoje i veoma loši produkti socijalističkog realizma, kao što se nimalo ne dvoumim da kažem da je i građanski realizam dao veoma loša ostvarenja. Ako iz toga ne napravimo mit, već sasvim jednostavno kažemo da pod socijalističkim realizmom podrazumevamo ona dela koja su napisana u socijalističkom periodu, u socijalističkom duhu i realistički, tada dolazimo do takve definicije o kojoj se može raspravljati. Ono što se u socijalističkim zemljama zvanično naziva socijalističkim realizmom, to je u jednom od svojih napisa koji je objavljen na nemačkom jeziku nazivam fiskalnim naturalizmom... Solženicin sada, posle jedne duže pauze, ponovo produžava mit pravog socijalističkog realizma: on sa socijalističkog stanovišta opisuje pojave u savremenom socijalističkom životu. Onaj ljudski protest koji se nalazi u **Ivanu Denisoviču** nije partijskim pravilima propisan, ali je u suštini socijalistički protest.

— Na početku diktature proletarijata — mislim na doba Majakovskog — upravo je avangardizam, futurizam predstavljao proletersku revolucionarnost...

— Prema čemu je Lenjin zauzeo prilično uzdržljiv stav.

— Zbog čega je kasnije nestao revolucionarni sadržaj avangardizma, i zbog čega ga je zamenio realizam?

— Svi mi, podrazumevajući tu i mene, imali smo oko 1917. godine iluziju da je posle strahota rata nastupio period socijalističke revolucije, da će socijalistička revolucija prohujati celom Evropom, i da ćemo na taj način u dogledno vreme stajati oči u oči sa socijalističkom Evropom. Između 1923. i 1924. godine uvideli smo da taj period nije nastupio, i da pred nama stoji jedan veoma dug, mukotrian prelazni period. Za opisivanje toga saznanja pač Majakovskog nije bio dovoljno pogodan, a nije bio pogodan za to ni pač Blok. (O tom dobu imam posebno mišljenje, naročito zbog toga jer Blok smatram najvećim njegovim pesnikom koji je pisao sa isto tolikom revolucionarnom nestreljivošću, kao Majakovski.) Evo jednostavnijeg primera: da li bi Petefi, da je nadživeo borbu za slobodu, mogao da piše stihove u stilu „Jedna misao me muči?“

Čovek je biće koje odgovara. On takođe nikada ništa ne crpi iz sebe, i ako

podemo od toga kako Romeo odgovara Juliji, a završimo s tim na koji način Brut odgovara Juliju Cezaru, videćemo da se svaka naša reakcija na stvarnost javlja u vidu odgovora. Ako, dakle, struktura stvarnosti, njen tempo, pravac itd. prolaze kroz radikalne promene, ili se izmene sva ona pitanja koja nam postavlja stvarnost, moraju se izmeniti i odgovori. Na veću takav primer koji smatram najkarakterističnijim za ozbiljni, veliki socijalistički realizam: Pedagoška poema Makarenka opisuje tok teškog, mukotrnog stvaranja novog čoveka koji izrasta iz starog; ovo delo je u postavljanju pitanja antipod dela Majakovskog — mada obojica pitanja postavljaju sa socijalističkog stanovišta... Sada, kada se posle duže pauze javlja Solženicin, on na sasvim drugom mestu postavlja pitanje. Jer pitanja ne iznalazimo mi, već ih diktira stvarnost.

— Poznata je činjenica da iz moderne svetske književnosti ličnost skoro potpuno nestaje; možda je manje važan, ali s tim tesno povezan i nestanak ličnog stila pisanja.

— Za vreme jednog razgovora Ernst Fišer je veoma duhovito primetio da u savremenoj eposi žive snažno izdiferencirane ličnosti, a da su jedna drugoj slične kao jaje jajetu... Istinske duboke razlike ne nalaze se u stilu, već o tome na koji način deluju ljudi. Ja i zauzimanje pesničkog stava smatram akcijom. Duboka se provalija nalazi u onim grčkim stihovima, u kojima Kreon odlučuje da ne sahrani Polinika, Antigona se pak ne miri s tim, a Ismena se miri. Antigona i Ismena stoje pred nama u oštrim konfutarama. Ako bi, međutim, obe bile predstavnice pomirenja, i to različito izražavale u jambu ili troheju, tada bi razlika postojala između jambova i troheja, ali u stilu ne bi postojala.

— Ko su oni pisci XX veka koji su i pored toga što su ih eksperimenti odveli u slepu ulicu postali „nosioци umetničkog razvoja svetske književnosti!“

— Pogledajte, stvari stoje tako da u vezi s našom književnošću postoji mnogo predrasuda. Jedna od tih predrasuda je, po mom shvaćanju, i to što Brehtovo životno delo smatraju jedinstvenim, mada se na jednoj strani nalaze Mati (predrađeno delo), Die Massnahme, itd., a na drugoj Majka hrabrost, Dobra duša iz Sečuanu; njih jedan čitav svet razdvaja jedne od drugih. Prvi Breht se može i te kako poričati, a drugi prihvati. Evo i drugog primera: ljudi su skloni da zaborave da je u Americi živeo i u dubokoj starosti postao sasvim velik pisac O'Nil. O'Nil je pisac velikog stila (ne kažem da ne eksperimentiše sa stilom, ali njegovi eksperimenti nisu nezanimljivi) koji iz života savremenih ljudi ume da izmami najviše poezije, naročito ako pomislimo na takva njegova dela kao što su **A Touch of the Poet** ili **A Moon for the Misbegotten**. Treće: ne zaboravimo da je bio XIX vek i da je od smrti Tomas Manu prošlo svega dvanaest godi-

na. Prema mom dubokom uбеђењу svi oni koji će kroz sto godina želeti da saznaju kakav je bio mentalitet koji je oživeo fašizam, pročitaće njegovog **Fausta**.

Moglo bi se navesti bezbroj sličnih primera. Smatram da je životno delo Ane Segers prilično neujednačeno, ali je njenova novela **Izlet mrtvih devojaka** genijalna slika suštine fašizma. I tako redom, jer napred nabrojani pisci o kojima sam govorio, Semprun, Styron, Elza Morante, predstavljaju pisce koji danas žive.

Ja sam već star čovek koji je zauzeo svojim delima, i malo čita; ni za živu glavu ne bih tvrdio da sve poznajem što je na području književnosti značajno. Ali iz priča znam da se kritika dnevne štampe i časopisa nalazi u rukama truštova, koji diktiraju priznavanje moderne umetnosti. Moderna umetnost je delo industrije (to se naročito odnosi na primenjenu umetnost), koja po veličini zaostaje iza ugostiteljstva, ali stoji iznad čitavog niza privrednih grana kao što je na primer industrija kreme za brijanje. Na Zapadu jednog pisca ili pravac dovode u modu veoma komercijalno i cinički.

— Može li se očekivati da će socijalistički realizam, ili u širem smislu uzete socijalističke umetnosti, našem dobu pokloniti književnost Homerovsko-Tolstojevskog ranga?

— Zašto da ne?... To će u budućnosti zavisiti od okolnosti, ali su danas uslovi za ovaj razvoj u socijalističkim zemljama nepovoljni. S druge strane — marksisti to ne uobičavaju da kažu —, Marks je u vezi sa Pariskom komunom napisao: uvek je slučajnost ko stoji na čelu radničkog pokreta; na osnovu toga mogu da tvrdim da je uvek slučajno da li će se u jednom dobu roditi talenat ranga Tolstojevog, ili neće.

Da li će ovo doba budućnosti imati svoje Tolstoje niko na ovom svetu ne ume da kaže. Današnje okolnosti su veoma nepovoljne, jer se upravo kod pisača veliki talent ne podudara sa velikim karakterom, a ako postoji veliki pritisak, često se događa da ljudi od kojih bi mogli postati dobri pisci zbog toga okreću leđa književnosti. Događa se da se jedan veliki talent ne može razvijati, i propada, itd., predviđanja su ovde gotovo nemoguća. Ali se može predviđeti, u što sam optimista ako vreme računamo u decenijama, da ćemo mi izići iz ovog staljinističkog doba, a tada će se stvoriti povoljniji uslovi za razvoj književnosti, umetnosti i ideologije. A da li će se tada roditi tako veliki talent kao što je bio Tolstoj niko ne može da unapred zna.

— Da li između socijalističkog i građanskog dela može postojati suštinska razlika samo u pogledu estetskih vrednosti?

Talenat je od toga sasvim neovisan. Socijalistička književnost do sada nije imala jednog tako velikog pisca kao što je bio Tomas Man. Uslovi moraju omogućiti da se rodi jedan takav pisac — ali je još Marks ukazao na neravnomeran

Jorge Semprun

razvoj umetnosti. Tvrđnja da socijalizam obavezno mora igrati vodeću ulogu na svim idejnim područjima zbog toga što predstavlja razvijeniju ekonomsku formu, čista je staljinistička izmišljotina. Postojalo je vreme kada je grčki polis bio naprednija ekonomska forma od Egipta, ali su grčki prirodnjaci ipak odlazili da uče u Egiptu.

— To što u nekim socijalističkim zemljama još i danas suviše veliki značaj pridaju idejnoj ulozi umetnosti i da na primer precenjuju stvarni društveni značaj književnosti, predstavlja, verovatno, posledicu staljiničke književne politike...

— I u ovome se potpuno slažem s vama. Još u građanskom periodu rodila se vera da su određene ideologije koje su imale veliku ulogu u pripremanju revolucije same **de facto** ostvarile revoluciju. Poznata je ona građanska legenda koja kazuje da je **Figarova ženidba** ostvarila francusku revoluciju. Ali da nisu prikazali Figarovu ženidbu, pariski narod bi i tada srušio Bastilju. I kod nas egzistira lažno shvaćanje koje, po meni, predstavlja rezultat defektivizma sektaške birokratije, a što se ogleda u užasavanju mađarske narodne demokratije kada recimo jedan Šandor Vereš napiše jednu jako erotičnu pesmu. Ja to smatram lošim vicem.

Ideolozi, s druge strane, precenjuju sami sebe. Već su se čula i takva mišljenja da je sve na svome mestu kada se u svim socijalističkim zemljama priznaje veličina Franca Kafke (ovo stanovište zaštuje Sartr). Mada je pitanje da li u prodavnici možemo dobiti došta i dovoljno dobrog mleka teže socijalno pitanje od toga da li poznajemo ili ne poznajemo Kafku. S time, naravno, ne želim da kažem da o pitanju Kafke ne treba raspravljati, ali nije važno da li dobro diskutujemo o njemu, jer konačno svako društveno pitanje odlučuje ekonomski i zajedničke okolnosti društva.

Pitanje koliko smo i koliko ćemo biti sposobni da u današnjim socijalističkim

zemljama ponovo ostvarimo proletersku demokratiju koja je u Rusiji postojala između 1917. i 1920. godine daleko je značajnije od bilo kog drugog idejnog pitanja. Da i ne spominjemo da će ostvarivanje jedne takve demokratije stvoriti islinski podlogu za razvoj književnosti.

— Vi ste jednom prilikom izjavili da „smo izgubili marksizam“. Danas ljudi mnogo pričaju „o daljem stvaralačkom usavršavanju marksizma“, ali je i moje mišljenje da ono što je Marks gotovo sâm stvorio, da to nekako nismo odneli dalje...

— Sada to treba da učinimo. Ja u granicama svojih mogućnosti radim na tome. Trenutno pišem jednu knjigu čiji je naslov **Ontologija društvenog bića**. U njoj ću pokušati da objasnim smisao klasičnih marksističkih kategorija. Ovakva nastojača u svakom slučaju, svuda postoje. Pre dvadeset godina u našim zemljama čvrsto je vladao staljinizam a na Zapadu su marksizam smatrali prevaziđenom ideologijom XIX veka; sada se i kod nas i na Zapadu izmenila situacija.

— Koji deo marksizma ćete obraditi u knjizi koju pripremate?

— Obradiću osnovna pitanja marksizma, na koji način treba filozofski vrednovati rad, šta za društvo znači problem reprodukcije, šta znači idealni momenat i šta znači ideologija, itd. Znači ona pitanja koja se po mom shvaćanju, bez greške nalaze u Marksovim delima, samo su potpuno pala u zaborav. I mada pišem obimnu, veliku knjigu, nemam iluziju da pišem neku originalnu knjigu. U **Ontologiji društvenog bića** nema tako reći ničeg originalnog u poređenju sa Marksom.

— Ne znam na koji način se u Vašoj knjizi postavlja pitanje ideologije. Smatram velikom neskromnošću što govorim o takvim pitanjima, ali moja iskustva govore da ideologija nije ništa drugo nego falsifikovanje, pronevera prave filozofije...

— Treba da pazimo da naša pitanja ne budu akademski postavljena; analizirajmo umesto toga ljudsku bit. Marks ima jednu veoma važnu izreku koju, međutim, niko nije shvatio do kraja: da se iz suprotnosti proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa javljaju konflikti koje ljudi žele da reše pomoću ideologija (u nemačkom originalu nalazi se reč **austrogen** koje se teško prevodi).

Ako podemo od toga da se jedan muž posvaja sa suprugom jer ona suviše mnogo troši na ishranu, a završimo sa vijećnamskim ratom, dolazimo do zaključka da se svi takvi konflikti javljaju iz ekonomskih razloga koje svi zainteresovani, počev od napred spomenutog muža do američkog predsednika, nastoje da reše ideološkim sredstvima. Ideologija je, prema tome, neophodan saštavni deo stvarnosti u kojoj ne стоји na prvom mestu pitanje istine ili laži, uzetih u akademском smislu, već pitanje koji

je to pogodan način da se konflikt koji se javio objektivno reši. Ideologija ima jednu blistavu sjajnu suštinsku osobinu: ona sadrži jedan veći broj istina, čak i naučnih istina, a s druge strane je možda pogodna da rešava i ljudske konflikte sa svim drugim prirodom. Pomislite samo na prelaz između starog i srednjeg veka, na vreme kada se pod uticajem velikih otkrića počela da ljudi veruju u srednji vek i u boga koji je postojao u srednjovekovnom svetu; u to vreme je Kopernikova teorija imala i ulogu ideologije. Ova teorija ima dve strane: prvo možemo reći da je to jedna astronomska hipoteza, mnogo prikladnija za izračunavanje putanja zvezda nego što je to bio Ptolomejev sistem, zbog čega predstavlja jednu naučnu istinu. Ali ako proučimo stvari od Dordana Bruna do Galileja i sa stanovišta **austragena** jednog ogromnog idejnog problema, nije isključeno ni to da je Kopernikova teorija odigrala i ulogu ideologije.

Niko nijedan svoj problem ne može da reši bez ideologije. Niko, na primer, ne može da vaspita svoje deťe bez ideologije, jer jednostavno ne postoji takav roditelj koji kaže „ovo uradi, ovo nemoj uraditi“. Svi roditelji pred decu postavljaju jedan primer koji može da se sledi i jedan koji zastrašuje, a to može da bude samo ideologija čiji je cilj da razvijet deteta kanalizemo u onom pravcu koji želimo. Najbolji odgovor na ovo pitanje dao je Lenjin kada je rekao da je zadatak političara da pronađu onu kariku u lancu, čije držanje u ruci znači da držimo u rukama ceo lanac. Ovu kariku političar odabira od već postojećih i budućih pogleda, tendencija, itd., i ovaj posao u svakom pogledu ima idejni karakter. Ako, dakle, za nešto tvrdimo da je ideologija, još nismo izrekli ništa dobro ni ništa loše o tome... Prema mom mišljenju to je marksističko tumačenje ideologije, i to pokušavam da vratim na pri-padajuće mu mesto.

— Građanski filozofi osećaju da ih njihov sistem zatvara u zamku, i više se ne stide da ponešto pozajme i od marksizma; mada je reč, ali tu i tamo ovo prisilno nastojanje za pomirenjem postaje očigledno. Kakvo je Vaše mišljenje o toj pojavi?

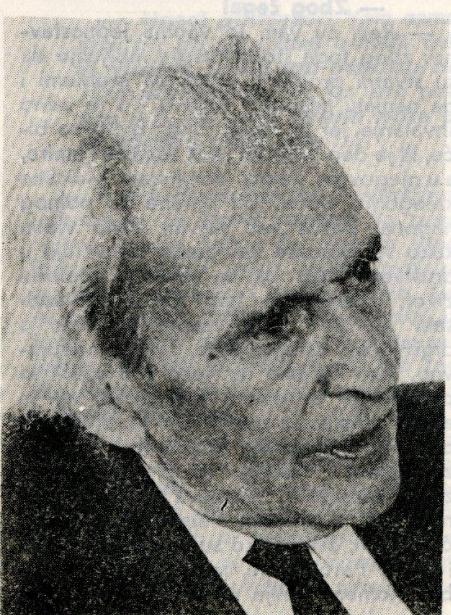
— Ta stvar stoji tako da je marksizam jedan potpun i uzajamno čvrsto povezan sistem, koji samo u toj zavisnosti ima svoj smisao; ako iz njega uzimaju pojedine elemente, beznadjeđno ga falsificuju. Danas je na primer u Francuskoj u velikoj modi strukturalizam. Stvarnost i istina je da struktura postoji — ali je struktura u marksizmu **promenljiva** stvar, koja se neprekidno reprodukuje, a ovaj reprodukcioni tok ide naviše ili naniže. Francuski strukturalisti su izlovali strukturu od industrijske zavisnosti, čak je i suprostavljaju istoriji, i to na taj način što se na jednoj strani nalazi struktura, a na drugoj strani istorija. Tako se od najpametnije stvari može načiniti najveća glupost.

Kao što sam to već spomenuo, samo po sebi podrazumeva činjenica da struktura postoji. Jedno odojče do određenog stepena ima istu strukturu kao čovek od osamdeset ili devedeset godina koji je nastao od istog odojčeta, i koji će jednom umrijeti. Ali kada kažem da mu je ista samo struktura izrekao sam samo polovinu istine, ali i jednu dozu laž, jer nije istina da je odojče identično čak ni sa dečetom od šest godina.

Tu se krije ona velika istina Hegelove dijalektike (koju naši hegelovci triviliziraju, jer govore samo o jedinstvu suprotnosti) koju je Hegel izrazio na sledeći način: da je osnovna i suštinska činjenica istovetnost kao istovetnost, a ne jedinstvo istovetnosti. To je nešto drugo od jedinstva suprotnosti. Kod primera odojčeta i starca istovremeno postoji i istovetnost i razlika. Istovetnost se javlja ukoliko isti taj čovek umre u starosti od osamdeset godina koji se rodio pre osamdeset godina — ali ako bismo na osnovu toga žeeli da ukažemo na jednu **potpunu** istovetnost, tada bismo prošli pored svih životnih činjenica.

— Ako jedan broj građanskih filozofa i ne uzima u obzir istoriju, svojim analizama ipak dolazi do određenih rezultata. Koji su to rezultati koje u savremenom trenutku možemo preuzeti iz građanske filozofije?

— Ne smemo zaboraviti da ove filozofije s jedne strane igraju pozitivnu ili negativnu društvenu ulogu. Heideger je na primer u dvadesetim, tridesetim godinama odigrao negativnu ulogu u Nemačkoj, dok bi danas ulogu Sartra bilo neispravno oceniti kao čisto negativnu ulogu. Strukturalizam je, ja ga tako vidim, pravac negativnog značaja: cilj mu je da istorijsku kategoriju odvoji od razumevanja stvarnosti. Ranke je pre sto godina pokušao da isto to učini sa Hegelom. Strukturalisti danas ponavljaju rankeovsku opoziciju prema istoriji.

Tibor Deri

Epochalna otkrića se trenutno ne događaju u oblasti filozofije, već u svetu nauke. Samo je velika šteta što je nauka u velikoj meri podredena interesima monopolskog kapitalizma, i zbog toga se u njoj javljaju takva uopštavanja koja nisu tačna i koja su — opasna. Opasna, jer u ljudima stvaraju nečuvene iluzije.

Pomislite samo na elektronske mašine; njihov značaj je stvarno neizmerljiv. Od mog učenog sina, fizičara Lajoša Janošića čuo sam kakav značaj imaju elektronske mašine. Na primer, matematičko ocenjivanje određenih ogleda trajalo bi veoma dugo; ponekad bi na tom poslu trebalo angažovati i trideset ljudi na vreme od tri meseca, što se jednostavno ne isplati. Ako podatke jednog ogleda danas stavimo u jednu od elektronskih mašina, tačan odgovor ćemo dobiti već posle deset minuta. Ponavljam da je to stvar od neprocjenjive vrednosti. Ali ako je neko uveren da će se sada, na primer, prevođenje koje obavlja jedna ličnost moći obaviti pomoću mašina, grđno se vara. Ilustracije radi mogu da navedem jedan primer na koji sam našao u nekim nemackim novinama. On je veoma zanimljiv. Reč je o sledećem: u Luterovom prevodu Biblije stoji sledeća rečenica: Der Geist ist Willig, aber das Fleisch ist schwach. Elektronska mašina je ovu rečenicu prevela ovakvo: Der Whisky ist gut, aber das Fleisch ist verdorben. Jer mašina ne može da zna da **Geist** u nemackom znači i duh i alkohol.

Moderne nauka i misao puna je uopštavanje zbog današnjih interesa monopolskog kapitalizma. Rodila se, na primer, tako zvana teorija o informisanosti, u kojoj se sve ljudske veze svode na informisanje. Danas niko ne može da dovede u sumnju da je informisanje stvarno postojeci i važan sastavni deo društva. Ako u Budimpeštu stigne jedan telegram da će Maknamara podneti ostavku, to je veoma važna informacija; ali ako vi sutra jednoj mladoj devojci kažete: „ja vas volim“, onda je niste informisali o tome da vi u sebi krijejte ovakva ili onakva seksualna uzbudjenja, već ste rekli nešto od čega je daleko važnije ono što ga seksualno prati, nego što imaju značaja same te tri reči. Nemojte se ljutiti što navodim ovako grube i zastarele primere, ali to se ne može drukčije, jer se savremeni monopolski kapitalizam trudi na manipulaciju apsolutne uopštene, i određene naučne tendencije, akih iskrive ili donose u okrnjenoj formi, postaju pogodne da doprinesu tim manipulacijama. A naš najveći zadatak je da se borimo protiv monopolskog kapitalizma i protiv njegove ideologije.

— Da, ali manipulacija se javlja i u socijalističkim zemljama, i to, na žalost, u nezgrapnjoj formi nego na Zapadu...

— Postoje dve vrste manipulacija: Stajlin je kod nas uveo jednu brutalnu i grubu manipulaciju, a na Zapadu je kapitalisanjem potrošne industrije i kapitalisanjem pojedinih usluga oživotvorena jedna izuzetno fina manipulacija. To je raz-

lika između njih dveju. Suština razlike između njih predstavlja i to da je grubu manipulaciju politički veoma teško pobediti, ali se sama po sebi može pobediti, a fine manipulacije su, međutim, tako uikane u prijateljnosti života da je pobeda nad njima daleko teža.

Dozvolite mi da uzmem jedan primer iz privatnog života. U američkim samo-uslugama uveden je običaj da se u slučaju da majka s detetom dolazi u kupovinu detetu daju jedna kolica i dozvoljavaju mu da po želji juri po radnji, da stavlja u kolica ono što želi jer će na kraju njegova majka srediti stvar. Ispostavilo se da dete redovno stavlja u kolica deset do petnaest predmeta, i da se skoro nikada ne desi da mati bar dva do tri od njih ne kupi. Dete puštaju da se igra u samousluzi da bi mu majka pazarila za 10 do 15% više nego obično... Teže je pronaći efikasan metod borbe protiv pojave, nego reći da su koncentracijski logori loši, jer prethodna pojava izrasta iz svakodnevne potrošnje i iz njene tehnike, i velika većina ljudi i ne pričeće da ih na taj način varaju.

— **Sigurno je vulgarna stvar ono što ču sada reći...**

— Govorimo o vulgarnim stvarima, to je najispravnije.

— **Reč je o tome da ekonomisanje s novcem obavezno prati pojavu nagomilavanja kapitala. S tim treba računati i u socijalističkim zemljama, jer ova pojava krije u sebi veliku opasnost, i to ne na poslednjem mestu da će se oformiti kapitalistički način života, a zajedno s njim i kapitalistički interes... U kolikoj mjeri je moguće iskorenjivanje pojave kapitalizma u socijalizmu?**

— To, po mom shvatanju, zavisi od načina našeg organizovanja, zavisi od toga koliko smo sposobni za ono za što Zapad nije sposoban, sposobni da oformimo demokratiju radnika, proletera. Jer nemamo zaboraviti da je novac, u osnovi uvezviš, način vršenja reprodukcije, a način i sistem reprodukcije su odlučujući faktori. To se može činiti na socijalistički i na nesocijalistički način.

Trenutna situacija je, na žalost takva, da nasuprot kapitalističkog sistema koji odlično funkcioniše imamo jedan socijalistički sistem koji delimično jako loše de-luje.

U socijalističkim zemljama postoje tri vrste tendencija: prva je rezultat shvatanja starih birokrata koji žele ovaj problem da reše na taj način da se ništa ne promeni, da sve ostane onakvo kakvo je bilo; postoje zatim takvi ljudi koji žele da uvedu određene kapitalističke forme; a postoji i nekolicina takvih koji traže socijalistička rešenja. Ja polazim od toga da ćemo mi konačno uspeti da nađemo socijalističko rešenje. Prirodno je da za to u božjim tefteterima ne postoji nikakva garantija, i da od našeg uma i naše energije zavisi da li ćemo ga naći i da li ćemo ga ostvariti. U narednih dvadeset ili trideset godina za to će se voditi borba. Problemi našeg novog mehanizma,

Goran Kovačić

vaša privredna reforma, čehoslovačka nastojanja u tom pravcu itd., stavljuju to pitanje na dnevni red. Mi, dakle, stojimo na samom početku tog preobražaja... Ovde je nužno da se ponovo zamislimo nad marksističkim kategorijama i zavisnostima, i da ne ulazimo u njihovo građansko tumačenje.

— **Vaše delo GESCHICHTE UND KLASSENBEWUSSTSEIN svuda u svetu smatraju jednim od najznačajnijih filozofskih dela našeg veka. Studije i analize koje su napisane o njoj čine jednu pravu biblioteku. Knjiga je objavljena 1923. godine, i, koliko mi je poznato, Vi je smatraate zastareлом.**

— Prema ovoj knjizi danas se odnosim objektivno. To je bila prva knjiga u kojoj je, posle mladog Marksa, prvi put postavljeno pitanje otuđenja kao centralno pitanje, i to joj je i zasluga. Samo što je u njoj to pitanje loše postavljeno.

— **Zbog čega?**

— Reći ču vam to veoma jednostavno: zbog toga što odražava mišljenje da su stvarni problemi društveni problemi i da nemaju prirodnu osnovu. To je lažno shvatanje, jer je čovek uvek i biološko biće, ili je deo prirode: rađa se, raste i umire, a u njegovom životu dominiraju biološke kategorije, počev od ishrane do polnog nagona. Danas već sasvim jasno vidim kako se biološke kategorije prevaraaju u društvene, bez da im prestaje biološki život; **Geschichte und Klassenbewusstsein** suprotno tome raspravlja samo o društvenim kategorijama, što je neispravno. Ako kažemo da neko ima apetit to predstavlja društvenu kategoriju, ali je apetit izrastao iz gladi, koja je, međutim, biološka kategorija, ako kažem da sam zaljubljen u nekoga to predstavlja rezultat seksualnih prohteva mužjaka prema ženki, a prirodni elementi ljubavi neće nestati, čak ni ako su u pitanju Romeo i Julija. Prirodno je, međutim, da se ljubav Romeo i Julije razlikuje od sjedinjavanja dva majmuna u zoološkom vrtu. Društveni razvoj odigrao se na ovoj pri-

rodnoj osnovi. Prirodnu bazu, međutim, **Geschichte und Klassenbewusstsein** zanemaruje, ne uzima je u znanju, i to držim velikom greškom.

— **U vezi sa biološkim kategorijama postavlja se čitav niz društvenih problema. Naveću samo jedan: rasnu diskriminaciju. Sartr je naše doba nazvao dobom nacionalizma, i u tome je, na žalost, imao pravo. Evropa vekovima nije znala za rasnu diskriminaciju, a sada, u XX veku, nastupila je eksplozija. Kako se to moglo dogoditi? Kako je moguće da su stotine hiljada ljudi postajale poklonima ove izmišljene rasne teorije.**

— Da, izmišljene. Moramo biti načisto s tim da postoji jedan čitav niz pseudo-bioloških kategorija koje ljudi izmišljaju radi sredjivanja određenih idejnih problema. Ove kategorije veoma retko nalazimo u stvarnosti, u prirodnoj i društvenoj stvarnosti. Pada u oči koliko su to društveni problemi: ako analiziramo, na primer, crnačko pitanje u Americi, dolazimo do zaključka da je u XVII veku, kada je još postojalo ropstvo, bilo manje suprotnosti između belaca i crnaca, nego danas.

Ove navodno biološke rasne teorije predstavljaju ideologiju za rešavanje društvenih suprotnosti. O jevrejskom pitanju koje je postavljeno za vreme Hitlera neću ni da govorim, jer je jednostavno semešno ako neko Jevreje smatra rasom. Jevrejski narod uopšte ne predstavlja posebnu rasu, kao što ni jedan evropski narod ne predstavlja rasu. Biološka osnova fašizma je jedan društveni mit, istkan iz čistih bioloških kategorija, čiji je cilj rešavanje određenih problema.

Malopre sam govorio o tome da se biološke kategorije u toku ljudskog razvoja polako prevaraaju u kategorije koje dominiraju u društvu. Ne verujem da postoji takav biolog koji bi dao objašnjenje zbog čega se makarone drukčije kuju u Firenci nego u Bolonji, ili zbog čega se u pojedinim krajevima Mađarske gulaš spravlja na specifičan način. Samo postojanje nacionalnih i mesnih kuhinja pokazuje koliko one rezultiraju iz društvene biti ljudi koji na jednom mestu najviše vole makarone, a na drugom mestu gibanici sa sirom. Namerno govorim o gibanici sa sirom jer se na tom primeru stvar lakše razume, oko njega ne postoje ideološke diskusije.

Naravno, ako čovek iz nekog razloga nema apetita, neće moći da pojede ni makarone, ni gibanicu sa sirom. Marks za to ima jednu veoma zanimljivu i duhovitu izreku koju ču da navedem na nemačkom jeziku: Zurückweichen der Naturschranke (poliskivanje, suzbijanje prirodnih ograničenja). Proizvodnja i potrošnja pračoveka koji je živeo na osnovama prirode bile su, u pozitivnom ili negativnom smislu, na izvanredan način ograničene, a jedan deo današnjih stvari pračovek ne samo da nije mogao da zamišli, već ni biološki nije bio sposoban da ih podnese. Na svim područjima ljud-

skog života prirodna ograničenja bivaju potisnuta u pozadinu kako to Marks veoma jasno kaže, ali nikad ne nestaju.

— Vi ste u delu AZ ÉSZ TRÓN-FOSZTÁSA posli od pretpostavke da nema neškodljivog pogleda na svet i bespoštedno ste napali iracionalnu filozofiju. Između ostalih filozofa Vi ste o Karlu Jaspersu napisali sledeće: „Političko približavanje Čemberlena Hitleru nije bilo beznačajnije od iracionalnog filozofskog približavanja Jaspersa nacističkim senkama“. Kako vidite Jaspersovu aktivnost danas, imajući u vidu njegovo sadašnje držanje?

— Jaspers danas nastupa sa ispravnim političkim stavovima, ali moram reći, da ne volim egzistencijaliste. A ako je već egzistencijalizam, onda neka to radije bude Hejdegerov, nego Jaspersov, jer je Hejdeger zanimljiva pojava u ovoj oblasti.

Jaspers je napravio jedan takav egzistencijalizam koji je veoma pogodan za to da na jednoj čajanki protestantske prosvećenosti odigra ulogu kao pogled na svet, jer se u njemu prema bilo kom filozofskom problemu ne zauzima ozbiljan stav. Na primer: i Hajdeger, i Sartr vide da iz egzistencijalističkih osnova izrasta protiviljenje religiji, ateizam; u vezi sa ovim problemom Jaspers, međutim, tvrdi da je izjašnjavanje čisto subjektivna stvar, i niko ne može zahtevati da u vaše izjašnjenje i neko drugi poveruje. Ali on i pored toga zadržava i kategoriju izjašnjavanja, i kategoriju prava postojanja religije. To opet nije ništa drugo no malograđanski kompromis.

Veoma dobro znam da je u današnjim uslovima Jaspers koristan čovek u Nemačkoj, jer politički istupa protiv određenih stvari — ali o njegovoj filozofiji nemam nimalo bolje mišljenje od onog koje sam i ranije imao o njoj.

— Kao kontrapunkt: kakvo je vaše mišljenje o delu Lefevra?

— Lefevr je pametan, valjan i dobromeran čovek, ali time ne tvrdim da po svakom pitanju imam istovetno mišljenje s njim. Lefevr ima ozbiljno marksističko obrazovanje i ozbiljno nastoji da razmišlja na marksistički način. Lefevr je, po meni, čovek koga treba ozbiljno shvatiti.

— Da li ga smatraate marksističkim filozofom?

— U savremenom trenutku imam jednu sasvim usku i jednu sasvim široku zamisao: imajući u vidu socijalno shvaćanje današnjeg doba mislim da svakog poštenog čoveka koji nastoji da shvati marksizam treba do određenog stepena smatrati saveznikom. S druge strane, ja svoju sopstvenu filozofiju smatram ispravnom, i ona mesta na kojima Kolakovski ili drugi filozofi odstupaju od nje smatram pogrešnim. Posle napred navedenog samo po sebi se podrazumeva da ja ne

mislim da se razne neispravnosti mogu iskoreniti organizovanim pravnim sistemom.

— Vaše delo DIE THEORIE DES ROMANS, kao i studija TORTÉN-LEM ÉS OSZTÁLYTUDAT, naišlo je na veliki međunarodni odjek (na žalost, samo na međunarodni odjek, jer ga još uvek nisu preveli na mađarski). Ovu Vašu knjigu danas nazivate „istorijom duha“, ili idealističkim delom...

— Pogledajte, pošto u ovoj knjizi analiziranje polazi sa idealističkih pozicija, jedna čitava hrpa zavisnosti stavljen je na glavu. U francuskom razvoju, na primer, centralno mesto zauzeo je Flöber umešto Balzaka, u ruskom razvoju Dostojevski umesto Tolstoja, itd. To su neispravne ocene.

— Koji su razlozi uticali na to da je u prvi plan umesto Tolstoja došeo Dostojevski?

— Ovu knjigu napisao sam pre pedeset dve godine. Već u to vreme bio sam nezadovoljan sa kapitalističkim društvom, nezadovoljan i sa socijaldemokratijom, i sanjario sam o jednoj revoluciji duhovne prirode koja, prirodno, nikada nije mogla da nastane. Ova revolucija duhovne prirode predstavljala je utopistički san, i za mene je Dostojevski bio njen otelotvoritelj. Otkada sam uvideo da to nije ništa drugo no utopija, Dostojevskog više ne smatram ideologom iskupiteljem. A od 1914. do 1915. godine, dakle neposredno posle izbijanja svetskog rata on je za mene to predstavljao, i moj odgovor na avgust 1914. godine bilo je delo A regény elmélete. U njemu je pozitivno što je negativan odgovor, ali je u sebi sadržao veliku grešku u načinu na koji se negiranje dogodilo. Kroz različite greške ne razvija se samo čovečanstvo, već i pojedinci...

— Mnogi poštovaoci Vam zameraju što ste se redom odrekli dela iz mladosti. Ja bih ovo odricanje nazvao prevazilaženjem, jer sam ubeden u to da neko stvarno može da se odrekne svojih dela...

— Ja određene metode u potpunosti odbacujem. U Teoriji romana do prave suštine istorije želim da dospem ideo- loškom analizom, mada putem analiziranja istorije treba doći do ideologije. Ako ja to shvaćanje Diljtaja i Simela držim lažnim, i ako o njima iznesem svoje mišljenje, tada bih bio nitkov, ako bih Teoriju romana isključivo iz kompleksa te odbojne zavisnosti.

Ili ako na primer Sartra kritikujem zbog toga što i on kao Geschicht und Klassenbewusstsein — vidi samo čoveka i samo društvo, a elemente prirode ostavlja u pozadini, bilo bi nepošteno proći mimo toga da sam ja u svojoj knjizi, napisanoj pre četrdeset godina, napravio istu takvu grešku.

Postoji jedna velika razlika koju ljudi obično nisu uzimali u obzir, a to je da se na jednoj strani nalaze poezija i umetnost, a na drugoj filozofija i nauka. Kara je Gете napisao Wilhelm Meistera, uopšte nije osećao potrebu da se odrekne Werthera, a ni Tomas Man se posle završetka Doktora Fausta nije morao odreći Bundenbrokovi. Ali ako bi, na primer, Sartr danas bio jako dosledan, on bi se odrekao svog dela L'etre et le néan, ili bi ga bar oštro kritikovao. Inkonverencija o Sartru je to da on to ne čini, mada se danas više ne nalazi na stanovištu dela L'etre et le néan. Prema mom mišljenju za svakog mislioca mora biti propisano jedno osnovno poštjenje. Ako publici kažem: ja sam o tom i tom stanovištu izvukao sledeće zaključke, ali istovremeno neću da priznam da ovo stanovište nije istovremeno sa onim u Teoriji romana ili Geschicht und Klassenbewusstsein, tada zavaravam publiku. S druge strane se pak može naći neki čitalac koji zbog toga da bi bolje upoznao moje savremene radove, pročita i delo Istorija i klaska svest. U jednoj knjizi, recimo, nade da je $2 \times 2 = 4$, u drugoj da je $2 \times 2 = 3$, i počinje da se pita gde se krije istina. A moguće je da je $2 \times 2 = 3$ dublje shvaćanje.

— Ako bi se Vaša ranije objavljena dela sada izdala...

— I izdaju se.

— ... u Mađarskoj, da li bi Vi bili protiv toga?

— Jedan mađarski izdavač sada priprema jednu antologiju mojih dela pod naslovom Društvo i književnost koja počinje jednim poglavljem iz Moderne drame, a završava se sa savremenim studijama, u predgovoru ovoj knjizi dao sam ocenu studija koje se objavljuju. U tom smislu, u takvoj zavisnosti smatram da ljudi mogu da pročitaju te stvari. Čitaju ih na taj način što unapred znaju kakvo je moje današnje mišljenje o njima.

— Prethodno pitanje sam Vam postavio zbog toga što smatram da se bez poznavanja dela mладог Marksa teže razumeju dela zrelog Marksa.

— To je prirodno. Samo nemojte zaboraviti jedno: Marks je bio izuzetni genije kod kojeg se nisu događale greške takvih razmera kao kod mene. Još u vreme dok je kao sasvim mlad pisao svoju disertaciju, imao je kritički stav prema Hegelu. (Razlika je samo u tome što ta kritika nije bila tako jasna i određena kao kasnije). Engelsova dela iz mladosti nalazila su se istovremeno na stanovištu tadašnjeg Jungenddeutschlanda, i metodski su jednostavno neispravna; Engels je za to i sam dobro znao.

— Koliko sam obavešten Vi sada radite na ETICI!

— Još uvek ne radim na njoj. U stvari, želeo sam da napišem Etiku; kao nje-

no prvo poglavlje bila je predviđena **Ontologija društvenog bića**, ali je od nje postala samostalna knjiga. Čim je završim, počeće da pišem **Etiku**.

— Posle objavljanja Vaše knjige **ZA NOVU MAĐARSKU KULTURU**, koliko ja znam, nije izdato takvo delo koje bi raspravljalo o problemima mađarske književnosti i kulture. Šta je razlog tome?

— Godine 1919, za vreme tzv. diskusije Rudaš, uvideo sam da više nema nikakvog smisla da učestvujem u kulturnoj politici pod tadašnjim okolnostima. Povukao sam se, a moje povlačenje je značilo povlačenje u svet nauke. Tada sam samo s vremenom na vreme pisao o nekim književnim pojavama. Vi sigurno znate da pre 1956. i za vreme 1956. nastupio sam kao filozof pojedinac, u pokretu mađarskih pisaca. Godine 1956. nastupio sam kao filozof pojedinac, čega se ni danas nisam odrekao. Za mene je sada najvažnije da napišem velika teoretska dela, i zbog toga samo tu i tamo diskutujem o ponekom ideološkom pitanju.

— U Vašem delu **AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOSSÁGAI** srećemo ime samo jednog mađarskog pisca: Tibora Derija. Vi se u **Estetici** bavite teorijskim pitanjima i jedva dodirujete mađarsku književnost, te se u njima i ne može tražiti vrednovanje pojedinih pisaca, ali smatram da je izdvajanje Tibora Derija karakteristično, šim pre jer ste se Vi proteklih godina u više navrata bavili njegovom umetnošću. Molim Vas da u nekoliko rečenica iznesete u čemu vidite značaj Derijeve delatnosti.

— Derijev roman **Nedovršena rečenica** predstavlja jedno od najvažnijih dela uopšte koja su nastala u periodu javljanja reakcionarnih odnosa tridesetih godina. Analizirajući ove godine sa stanovišta svetske književnosti, samo se u francuskom **Résistance-u** mogu čitati izvrsni stihovi Aragona i Eluarda, i nekoliko Verkorovih novela, ali romane stvarno velikih dimenzija, uperenih protiv celokupne fašističke ideologije, pisali su samo u emigraciji. Koliko je meni poznato i u jugoslovenskoj književnosti je bilo tako: Ivan Goran Kovačić je prema mom mišljenju bio izvanredan pesnik, ali na epiku šakvog ranga kakav je bila njegova poezija ne nailazimo u tim godinama. Takva epika postojala je samo u Derijevu **Nedovršenoj rečenici**.

Derij je tu liniju nastavio i pozitivno je razradio u romanu **Odgovor**. Velika je nesreća što je **Odgovor** zapeo. U njemu su spisateljske sposobnosti dospele do takvih visina, koje su i u svetskim razmerama značile nečuveno visok nivo. U to vreme je u celom svetu napisan veoma mali broj novela koje bi se, na primer, moglo uporediti sa njegovom novelom **Dve žene**. Njegovu novelistiku do **Dve žene** smatram jednim od vrhova svetske književnosti.

Yulius Gyarmay

I tu nailazimo na dva zanimljiva pitanja koja sam dotakao i kod problema Solženjicina. Odavno je zapaženo da se produkcija novela kod jednog čitavog niza odličnih pisaca nalazi iznad produkcije njihovih romana. Ja sam se već pozivao na primere Jozefa Konrada i Hemingveja, itd.; ne verujem da je Hemingvej u bilo kojem od svojih romana dostigao nivo romana **Starac i more**. Kod sasvim značajnih i poštenih pisaca novela je u određenim kritičkim trenucima bila pogodnija forma od romana.

— Mada ga u **Vašoj Estetici** ne spominjete, poznato mi je da Lasla Benjamina smatrati velikim pesnikom.

— Benjamin, kao i ostali naši pisci, duboko zapada u kruz u vreme Rakošjevog perioda i u kruz 1956-te. On je, međutim, sve te događaje preživeo — ne znam da li poznajete njegovu pesmu **Zastave koje krvare** —, kao jednu ličnu sudbinu koja je utkana u istoriju. On je dakle, istovremeno i lično i društveno zauzimao stav kada je pisao: „**Zivot je ovako bio potpun, ponovo bih ga počeo**“. On ne ulepšava socijalizam, ali je u njemu ostalo sve što je bilo i postoji, on vidi celokupnu problematiku našeg doba, i sagledavši je daje potvrđan odgovor na pitanje razvoja čovečanstva.

Ono što je jednom prilikom rekao Marks povodom Fojerbeta: da je ljudski rod, Menschengattung, kod njega nema stvar, a da u marksizmu prestaje ta nemost, ona kod Benjamina dobija glas. Benjamin želi da dâ glas razvoju ljudskog društva u ovom periodu na taj način što delom preživljava svoj sopstveni razvoj ljudskog društva. Analogiju toga u današnjem svetu ne vidim nigde druge. Ovo specifično zauzimanje stava na izuzetno visok nivo uzdiže Benjamina — jer pesnik ni u svom slučaju nije ravnođašan, jer ima šta da kaže.

— Đula Ilješ je nedavno mađarsku književnost nazvao „petogram frulom“, imajući u vidu postojanje mađarske književnosti i manjinskih mađarskih književnosti. Kako Vi vidite — sa stanovišta elementarnog kazivanja — mađarsku književnost u Jugoslaviji?

— I ovde možemo poći od toga što je rekao Marks: društveno biće određuje društvenu svest. Ljudi žive u određenim uslovima, uz koje se vezuju određene društvene, ekonomski, idejne itd. činjenice, i sve to otvara pred njima čitav

niz pitanja. Pitanje u neposrednom obliku glasi: „šta da radimo?“, i iz toga pitanja „šta da radimo?“ dolazi kasnije do obrazlaganja akcije i formiranja pogleda na svet.

Dozvolite mi da na vaše pitanje dam subjektivan odgovor. U svojoj mladosti razmišljao sam pod jakim uticajem hegelijanizma, i to se osećalo kroz moj ceo život; ali je postojalo nešto što me je od samog početka razdvajalo od hegelijanizma: uočljivo Hegelovo nastojanje da se pomiri sa stvarnošću. Ja sam bio ne samo poklonik Hegelovih dela, već i savremenik književnosti adijevskog tipa, a u adijevskoj revoluciji naučio sam kako se zauzima stav protiv društva: naučio sam parol „vere proroka i veća mesijanstva“, drugim rečima protest. Tada još nisam prevazišao hegelijanizam, ali samim time što sam nastojao da u hegelovsku dijalektiku ugradim protest (uspešno ili bezuspešno, to je drugo pitanje) razlikovao sam se od početka od nemačkih hegelijanaca kod kojih to nije postojalo. Ilustracije radi navodim koliko je na mojoj razvoj uticala revolucija adijevskog tipa kao veliki pesnički doživljaj moje mladosti. Nemojte zaboraviti da sam imao dvadeset jednu godinu kada je izšla Adijeva zbirka **Nove pesme**. Postojanje ili nepostojanje činilaca ovakve prirode determiniše čitav razvoj ljudi.

U evropskoj književnosti 1848. godina znači prelom koji se svuda može pratiti; ali 1848. nema značaja za Rusiju i u delima Černiševskog, Dobroljubova, Tolstoja ili Turgenjeva 1848. ne znači ništa. Isto tako bih mogao reći da je 1956. bila od odlučujućeg značaja za razvoj Derija, Ilješa, Benjamina i drugih mađarskih pisaca, ali bi istovremeno bila veštačka stvar, ako bi jedan mađarski pisac koji živi i radi u Jugoslaviji 56-toj dao isti značaj u svom razvoju.

— Jugoslovenska mađarska književnost se na taj način nužno mora razlikovati od svetske mađarske književnosti?

— Kod malih naroda koji su ovako rasuti po svetu to je neizbežna stvar. Erdelj sada ne pripada Mađarskoj, ali je erdeljska književnost još u XVIII i početkom XIX veka imala niz specifičnosti koje nisu postojale u ovdašnjoj mađarskoj književnosti. Još jednom ponavljam da život ima odlučujući uticaj na put svakog svesnog razvoja i da svaki pisac koji nastoji da to izbegne na veštački način dospeva na pogrešan put.

Vama je utoliko bolje što u Jugoslaviji ne samo što ne sprečavaju, već i pomažu mađarski kulturni razvoj. A to znači da ste sastavni deo jugoslovenske zajednice naroda i da zajedno s njima stvarate istoriju. Prirodno je da sa umetničke strane polazite i iz mađarskih tradicija: delačnost Petefija, Jožefa Atile, Adija, Radnotijske i drugih i za mađarske pisce u Jugoslaviji predstavlja nesumnjivu književnu činjenicu.

(S mađarskog preveo: **Jožef VARGA**)